

tus, kelerius metus baigus mokyklą dirbusiems jauniems žmonėms buvo nelengva išlaikyti stojamuosius egzaminus. Nuo 1958 metų pradėti organizuoti kursai besirengiantiems studijuoti. Studentų buvo priimama vis daugiau, tačiau ir norinčiųjų studijuoti nuolat daugėjo. Į kai kurias specialybes, pavyzdžiui, mediciną, konkursai labai padidėjo. Aišku, į universitetą bandyta patekti ir pro galines duris. Prieš skambučius iš CK padėdavo atsilaikyti mandagus pasiūlymas, jog priimtų išimties tvarka, jei būtų aukštesniosios valdžios raštas. Žemesnio rango prašytojus nubaidydavo nelabai mandagus raginimas dingti iš akių, kuri, kad būtų įtikinamiau, galima palydėti kumščio smūgiu į stalą. Žinoma, skundų įvairioms instancijoms pakako. Ypač dėl kandidatų, kurie užimdavo nubyrėjusių nepažangių tikrųjų studentų vietas. Oficialiai to daryti nebuvo leidžiama. J. Kubilius nurodė, kad kandidatais taip pat būtų priimama pagal konkursą. Nepriimtieji kartais skųsdavosi. Pasitaikė priimtus kandidatus ir pašalinti. Gaudavo skundų ir pats rektorius. Dalis jų buvo anoniminiai. Ir ne tik dėl priėmimo į universitetą. Būdavo juose nurodomos tikrosios ydos, tačiau pakakdavo ir mėginimų įvelti rektorių į intrigas. J. Kubilius susitarė su kancelarija, kad anoniminiai laišškai nebūtų registruojami, o perduodami jam tiesiai į rankas. Anonimai paprastai nesiteirauja, kaip reaguota į jų pranešimus – kitaip jie nebūtų anonimai.

Į universitetą stojo gana daug buvusių tremtinių, represuotųjų ar jų vaikų. Praktiškai visus, laimėjusius konkursą, priimdavo, išskyrus į kai kurias specialybes, ypač globojamas ideologų, pavyzdžiui, žurnalistiką. Studentais tapdavo ir nebejauni žmonės, dažnai likimo vėtyti ir mėtyti (dažniausiai vyresnieji stodavo į vakarinį ar neakivaizdinį skyrius). Stojančiųjų, kurių praeitimi galėjo domėtis saugu-

mas, rektorius prašydavo parašyti dvi autobiografijas, vieną oficialią, nuglaistytą, kitą – tikrąją, kurią laikydavo savo seife. Kartą teko padėti vienam raseiniškiui, pažįstamam iš gimnazijos laikų. Karo metais jis buvo vokiečių nuteistas pakarti, bet šiaip taip ištrauktas iš kalėjimo, vėliau rusų buvo nuteistas 15 metų katorgos, iš Sibiro sugrįžo 1960 metais. Sėkmingai baigė studijas universitete. Tačiau ne visada būdavo galima padėti. Istorija ir lituanistika buvo ypatingo saugumo dėmesio lauke. Kartais būdavo tiesiogiai reikalaujama atleisti vieną ar kitą studentą. Už dalyvavimą 1956 metų Vėlinių minėjime iš Vilniaus universiteto buvo pašalintas Z. Tamakauskas. Į neakivaizdinį skyrių vėl buvo priimtas, kai rektoriumi tapo J. Kubilius. Tačiau saugumas juo ir toliau domėjosi, už pagrindinę veiklą buvo atleistas iš darbo, reikalavo pašalinti ir iš universiteto. Teko laviruoti.

Pokario metais universitete buvo įkurtos Karinio parengimo ir Karinės medicinos katedros. Studentams vaikinams buvo privaloma karinio parengimo disciplina ir jie gaudavo karininko laipsnį. Jiems nebereikėdavo atlikti karinės priedėjos. Tačiau septintojo dešimtmečio pradžioje atsirito „karo aidas“. Karo metais gimimų skaičius sumažėjo, tad po dvidešimties metų didelei imperinės valstybės kariuomenei pritrūko kareivių. Studentus pradėta imti į karinę tarnybą, o karines katedras prie universitetų naikinti. Buvo panaikinta ir Vilniaus universiteto Karinio parengimo katedra, tačiau Kauno politechnikos instituto – techninės pakraipos aukštosios mokyklos – palikta.

Į universitetą buvo galima priimti jaunuolius tik po karinės tarnybos. Po kelerių kariuomenėje praleistų metų vėl pradėti studijas ne visiems buvo lengva. Rektoriui kilo mintis laimėti nors kiek studentų universitetui „išsukant“ juos

nuo karinės tarnybos. Aišku, rizikuoti verta dėl gabiausiųjų. Buvo susitarta su KPI rektoriumi K. Baršausku pasinaudoti tuo, kad Kauno politechnikos institutas turėjo savo filialą Vilniuje (vėliau šis filialas tapo Vilniaus inžineriniu statybos institutu, dab. – Gedimino technikos universitetas). Formaliai iš Kauno į Vilniaus filialą perkėlus grupę pirmojo kurso KPI studentų, de facto jiems galėtų dėstyti Vilniaus universiteto dėstytojai. Buvo nutarta šitaip parūpinti studentų Fizikos ir matematikos fakultetui. Į Kauną su „ypatingais įgaliojimais“ išvyko H. Jasiūnas. Pasitaręs su K. Baršausku ir J. Matulioniu, jis organizavo studentų grupę. Atsižvelgdamas į atsiliepiamus charakteristikas, kurias tuomet stojantiejiems į aukštasias mokyklas rašydavo jų mokytojai, siūlė KPI pirmakursiams persikelti į Vilnių studijuoti matematikos. Šitaip 1962 metais buvo sudaryta viena, 1963-aisiais – antra studentų grupės.

Šis sumanymas pasiteisino. Daugelis šių grupių studentų tapo dėstytojais ir mokslininkais, mokslų kandidatais ir daktarais. Vieni pirmųjų iš tikimybių teorijos mokslų daktarų disertacijas apgynė V. Paulauskas ir D. Surgailis, patys vėliau išugdę daug mokslininkų. Filosofijos mokslų daktaro disertaciją apgynė E. Nekrašas.

Septintajame dešimtmetyje universitetas intensyviai plėtėsi, buvo reorganizuojamas ir reformuojamas. Neretai tai vykdavo aukštesniosios valdžios nurodymu. Pavyzdžiui, 1962 metais nutarta įkurti Gydytojų tobulinimosi fakultetą Vilniaus universitete. Rektoriui atrodė, kad pakanka Medicinos fakulteto. Tačiau nuspręsta buvo Maskvoje. Nemažai abejonių kėlė ir Vilniaus universiteto filialo steigimas Kaune. Taip buvo bandoma įgyvendinti bendramokslinių

fakultetų steigimo idėją. Šie fakultetai buvo steigiami Tarybų Sąjungoje norint padėti pirmojo kurso studentams studijuoti bendrąsias disciplinas. Vyresniuose kursuose specialiąsias disciplinas studentai jau turėtų studijuoti savo fakultetuose. Kaune po reorganizacijos iš tiesų nebeliko humanitarinio profilio aukštųjų mokyklų. Vilniaus universiteto filialas turėjo atsverti šį trūkumą. Rektoriui atrodė, kad pirmiausia reikia pasirūpinti patalpomis ir tinkamos kvalifikacijos darbuotojais. Tačiau Vilniaus universiteto filialui Kaune patalpų labai trūko kelerius metus. Jų nepakako ir Vilniuje. Fakultetai buvo pertvarkomi, plečiami. 1965 metais Fizikos ir matematikos fakultetas buvo padalytas į du atskirus – Fizikos bei Matematikos ir mechanikos fakultetus, 1968 metais taip pat išsiskyrė istorikai ir filologai. 1969-aisiais vietoj pokario metais buvusio Ekonomikos fakulteto jau buvo trys: Pramonės ekonomikos, Prekybos, Finansų ir apskaitos. Kiekvienas augimo ir pertvarkos žingsnis kėlė vis tuos pačius „amžinuosius“ klausimus. Iš kur gauti lėšų? Iš kur – auditorijų bei patalpų studentams apgyvendinti?

1962 metais Universitetas turėjo 6 bendrabučius, kuriuose gyveno vos pusė dieninio skyriaus studentų. Tačiau ir jiems buvo ankšta – vienam gyventojui teko vos po 3,3 kv. metro. Naujų statybų būtinybė akivaizdi, tačiau Maskva lėšų nežadėjo. Pirmenybė buvo teikiama inžinierius rengiančioms aukštosioms mokykloms, nes jų trūko. Tačiau negi nuleisi rankas? Reikia išnaudoti kiekvieną progą. Kartais neformaliais pokalbiais galėjai pasiekti daugiau negu oficialiais raštais. 1963 metais sausio 13 dieną A. Sniečkus pakvietė į vakarienę savo šešiasdešimtmečio proga. Stalo kaimynas pasitaikė A. Drobnys, tuometinis Plano komite-

to pirmininkas. Išsikalbėjo. Kaipgi universitetas gyvena? Ne kažin kaip. It negirdėdamas pobūvio ūžesio, J. Kubilius ėmė dėstyti universiteto problemas, bėrė skaičius, išklojo rūpesčius... Įtaigiai kalbėti rektorių mokėjo. Kitą dieną A. Drobnyš paskambino į rektoratą: norėtų atvažiuoti, apžiūrėti patalpas. Taip ir buvo nutarta, kad Partizanų (dab. – Naugarduko) gatvėje galima pastatyti priestatą. Į skubiai suprojektuotą ir pastatytą namą įsikėlė fizikai ir matematikai. Patalpų trūko ne tik fakultetams, bet ir daugiau kaip 2 milijonus tomų turinčiai Mokslinei bibliotekai. Biblioteka – senesnė už patį universitetą – rengėsi 400 metų sukakčiai. Per karą gyvenamasis namas Šv. Jono gatvėje, šalia universiteto, sudegė, kilo mintis vietoj jo pastatyti patalpas bibliotekai. 1965 metais pavyko pasiekti, kad LKP CK ir Ministrų taryba priimtų nutarimą dėl naujo bibliotekos pastato statybos. Bibliotekai taip pat buvo numatyta atiduoti du gretimus namus, iš kurių reikėjo iškeldinti gyventojus.

O mintyse jau kilo nauji universiteto rūmai. Užmojų vos ketvirtą dešimtį užbaigusiam rektoriui nestigo. Matematinio darbo patirtis – tai minčių sunkumams įveikti ieškojimo patirtis. Buvo išsiugdęs įprotį pirmiausia ieškoti pozityvių argumentų: jei susiduri su problema, ieškok idėjų jai išspręsti, o ne argumentų, kad išspręsti neįmanoma. Pirmiausia reikėjo pradėti nuo sklypo būsimosioms statyboms. Miesto vyriausiasis architektas siūlė teritoriją Viršuliškėse, netoli Buivydiškių žemės ūkio technikumui. Vieta atoki, jokių požeminių komunikacijos tinklų. Jiems nutiesti reiktų milijonų. O statyboms tikėtis didžiulių lėšų buvo nerealų. Tad ieškoti laisvos žemės būsimosioms statyboms pradėjo pats universitetas. Nusišiūrėjo sklypą Antakalnio gale, dešiniau Nemenčinės plento. Tačiau dalis sklypo jau buvo atiduota „Ventos“ gamyklai.

Prasidėjo vaikščiojimas po įstaigas, įtikinėjimas. Žeme statyboms kartu su universitetu rūpinosi ir VISI atstovai. Pagaliau teritorija buvo atmatuota, universitetui teko apie 150 hektarų. Pradžia. Pirmasis žingsnis tūkstančio mylių kelionėje, kaip pasakytų senovės išminčius. Kasdieniais ūkio reikalais rūpinosi administracijos ir ūkio reikalų prorektorius, 1963 metais juo tapo P. Eigminas.

Universitetas turėjo modernėti, vaduotis iš stalininės epochos sąstingio. Reikėjo naujos dvasios, nes gamtos mokslų, ypač biologijos tyrimų raidai labai pakenkė lisenkiada. Nutarta Universitete rengti biofizikus ir biochemikus. Rektorius rūpinosi katedros įsteigimu. Bet pagyvinti ir plėtoti mokslinius tyrimus galėjo tik nauji žmonės, pabuvoję moksliniuose centruose. Nuspręsta jaunus gabius žmones siųsti studijoms į Maskvą. Tarp jų buvo B. Juodka ir A. Survila.

Benediktas Juodka (g. 1943) 1968 metais apgynė biochemijos mokslų kandidato disertaciją, nuo 1971 metų – Biofizikos ir biochemijos katedros vedėjas, 1981 metais apgynė daktaro disertaciją. Vėliau B. Juodka tapo Vilniaus universiteto prorektoriumi, buvo išrinktas Lietuvos mokslų akademijos prezidentu.

Arvydas Survila (g. 1942), apgynęs kandidato disertaciją Maskvoje, pradėjo dirbti Mokslų akademijos Chemijos ir cheminės technologijos institute, 1986 metais apgynė daktaro disertaciją.

Disertacijos buvo ginamos ir Vilniuje. Universiteto mokslo tarybos turėjo teisę priimti ginti mokslų daktaro ir mokslų kandidato disertacijas iš 10, o mokslų kandidato – iš 25 sričių.

Universitetas augo ir modernėjo.

Pokario tikrovė ir miražai. Svarbiausias jų – neklystantis, išmintingas, tikriausiai nemirtingas Stalinas, sprendžiantis, kas turi teisę gyvuoti, kas pasmerkta, kas gera ir kas bloga. Oficialusis požiūris: tai kas yra, tarsi atsiradę jam paliepus, be jokių sąsajų su praeitimi. Miražai: neabejoti neįmanoma, reikšti abejones nesaugu.

Vilniaus universitetas irgi turėjo gyventi be istorijos. Praeitis pavojinga – joje šmėkščioja jėzuitai, rusena sukilimų laužų žarijos, dūli žlugusių valstybių griuvėsiai. Geriau ją uždengti teisingos ideologijos skydais ir vardais. 1955 metais, minint Vinco Mickevičiaus-Kapsuko 75 metų sukaktį, Vilniaus universitetui suteiktas jo vardas. Kalbėta, jog buvo ir kitokių planų. Kadangi universitetą uždarius, XIX amžiaus antrojoje pusėje jo patalpose veikė vyrų gimnazija, jį norėta pavadinti vieno garsaus šios mokyklos mokinio vardu. Mokinys buvo tikrai įžymus ... ir kruvinas – Feliksas Dzeržinskis.

1954 metais universitetui sukako 375 metai. Tačiau minėti šią datą valdžia neleido. Paslaugūs ideologijos tarnai bandė įrodinėti, kad 1579 metais universitetas iš viso nebuvo įsteigtas, esą buvusi tik nedidelė jėzuitų mokyklėlė.

Po penkerių metų – 1959-aisiais – universitetui – 380. Skaičius, kad ir didelis, kažkoks kuklus, nekrentantis į akis. Ar bus leista minėti? Rektoriui kilo mintis – V. Kapsukas pagelbės. Tais pačiais metais sukako 40 metų V. Kapsuko dekretui apie Vilniaus universiteto atkūrimą. Pats nutarimas liko tik popieriuje, universitetą atkurti ketino ir Lietuvos taryba Vilniuje, ir Lenkijos valdžia Varšuvoje, tačiau...

Pirmasis žygis, žinoma, į LKP CK. V. Niunka, išklaušęs rektorių, nepasakė nei taip, nei ne. Po kiek laiko, ma-

tyt, pasitaręs su A. Sniečkumi, pritarė: na, jeigu jau ir Kap-
sukas, tai galima... Tačiau suderinti su Maskva! Maskva
neprieštaravo, tačiau Aukštojo mokslo ministro pavaduo-
tojas M. Prokofjevas nurodė, kad renginys būtų vietinės
reikšmės.

Taigi prasidėjo parengiamasis darbas. Buvo sudaryta
jubiliejinė komisija, renginių planas. Svarbiausia – dau-
giau kalbėti ir rašyti apie universitetą, jo praeitį, žadinti ir
palaikyti istorinę visuomenės atmintį. Buvo skaitomos vie-
šos paskaitos, rašoma spaudoje. Kraštotyros muziejuje su-
rengta universiteto praeičiai skirta paroda. Pačios minėji-
mo iškilmės vyko 1959 metų gruodžio pradžioje. Gruodžio
1–3 dienomis vyko mokslinė konferencija, gruodžio 3 die-
ną – oficialus minėjimas. Minėjimas kaip minėjimas – su
aukštais partiniais svečiais, prezidiumu, oficialiomis kal-
bomis ir apdovanojimais. Grupei mokslininkų suteikti nu-
sipelniusių mokslo veikėjų vardai. Šį vardą gavo ir J. Kubi-
lius. Vilniaus universitetą sukakties proga pasveikino
daugelis TSRS aukštųjų mokyklų.

Istorija – ne tik datos. Didžiajame Petro Skargos kieme – ne,
ne studentai – pro vartus įvažiuoja ir išvažiuoja sunkvežimiai
su kroviniais, neskubėdami vaikštinėja darbininkai. Ir bažny-
čia – Šventų Jonų bažnyčia, kadaise – gražiausioji Lietuvoje,
bažnyčių karalienė... ir dabar karalienė – elgetos rūbais. Ap-
trupėjusios sienos, juodos išmuštų langų kiaurymės – lyg iš-
durtos akys, karalienė nebežvelgia į erdvų kiemą, nesveikina
jo gyvenimo, ji, rodos, nugrimzdusi į praeitį, tylinčią joje lyg
varpas, iš kurio išlupta širdis. O juk buvo... Šimtmečiais ši
jėzuitų bažnyčia buvo pilna universiteto žmonių ir universite-
to gyvenimo. Tos gaudžios erdvės pasigaudavo žodžius apie
Dievą, gerį ir tiesą, išdidindavo, išskleisdavo ir visus apdaly-

davo. J. Kubilius atsimena savo studijų pradžią: kaip šimtai studentų susirinkdavo klausyti kunigo Lipniūno pamokslų, kaip lietuviškos giesmės kildavo į skliautus, tarsi nušviesdamos... Dabar bažnyčios padėtis apverktina. Kažkieno sprendimu paversta „Tiesos“ laikraščio popieriaus sandėliu, į bažnyčią laužydami grindis važiuoja sunkvežimiai. O bažnyčios turtas, brangenybės – kas neteko kurijai, išdalyta muziejams, įstaigoms arba pradingo pokario betvarkės ir savivalės metais. Pasakota, kad bažnyčios interjero fone filmuojant karo scenas, artistai esesininkai šaudė į gipso skulptūras. O kas nepasisavinama, neišnešama – pliaupia lietus per sulaužytą stogą, ir sienos drėksta, trupa, yra... Bandymų gelbėti bažnyčią buvo ir anksčiau. Dar 1951 metais Mokslų akademijos prezidiumas prašė Ministrų tarybos atiduoti bažnyčią. Norėta pritaikyti ją Istorijos-etnografijos muziejui. Tačiau ketinimai ir nutarimai taip ir liko popieriuje, o „Tiesos“ popierius – bažnyčioje.

Kai J. Kubilius pradėjo dirbti rektoriumi, sužinota, jog „Tiesos“ leidykla statydinasi naują popieriaus sandėlį. Kaip neišnaudoti progos? Tiesmukai veikdamas tuomet ne ką galėjai laimėti, tad pirmiausia reikėjo pasirūpinti sukurti kontekstą. Rektorius pasirūpino, kad atrodytų, jog sumanymas kilo lyg iš šalies: grupė žymių inteligentų pasirašė raštą Ministrų tarybai, kuriame buvo prašoma perduoti bažnyčią universitetui. Siūlyta joje įrengti mokslo istorijos Lietuvoje muziejų. Pasirašė skulptorius K. Bogdanas, architektas A. Cibas, istorikas K. Jablonskis, dailininkas J. Kuzminskis, rašytojas V. Mykolaitis-Putinas, architektas A. Pilypaitis, biologas P. Snarskis, bibliotekininkas L. Vladimirovas. 1959 metų lapkričio mėnesį klausimą svarstė Universiteto taryba. Buvo ieškoma formuluočių, kurios neišgąsdintų Maskvos baime sergančių Lietuvos valdžios pareigūnų. Bažnyčioje – mokslo minties

muziejus? Gal geriau „pažangiosios“ mokslo minties? O jei dar kaip nors paminėjus, kad ir „ateistinės“?

O rektorius varstė kabinetų duris. Pradėjo nuo Vilniaus miesto vykdomojo komiteto, baigė A. Sniečkaus. Tačiau reikalai nejudėjo. Baimės išalas buvo gilus. Tik 1963 metų vasario 18 dieną Ministrų taryba pagaliau priėmė potvarkį apie bažnyčios perdavimą universitetui. Tačiau tai kol kas tebuvo perdavimas de jure. Popieriaus sandėlį iškėlė, bet vykdomasis komitetas bažnyčioje laikinai įrengė baldų sandėlį. Kai kas paskubėjo apkaltinti universitetą, kad ne tai daras, ką žadėjo.

Tačiau darbas prasidėjo. Užsakytas restauravimo projektas, planuojant bažnyčią pritaikyti pažangiosios mokslo minties Lietuvoje muziejui. Rektorius žodžiu paprašė, kad projektuotojai kuo mažiau keistų interjerą. Taip ir buvo daroma. Restauracijos darbai kainavo apie 6 milijonus rublių. Tai maždaug prilygo dviejų fakultetų naujų pastatų statybos išlaidoms.

Tačiau... Šventų Jonų bažnyčia suspindėjo!

Pažadėtoji žemė – matematika

Talentas tėra kibirkštis, tik kažkur vadinantis balsas. Nustosi ėjęs iš paskos, kartais sunkiai braudamasis per gyvenimo kliūtis ir aplinkybes, ir – buvo ar nebuvo tas šviesus pažadas, galimybė, kelią rodžiusi gairė?

J. Kubiliui tapus Vilniaus universiteto rektoriumi, kasdieniai darbai pasiglemžė gražiausias dienos valandas. Tačiau nustumti matematikos darbus į šalį, atsisakyti žygio į jaunystėje pažadėtąją žemę neketino. Matematikai reikia rasti laiko! Reikia!

1959 metais Lietuvos valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla išleido J. Kubiliaus monografiją „Tikimybiniai skaičių teorijos metodai“. Joje buvo išdėstyti pagrindiniai daktaro disertacijos rezultatai ir požiūriai. Knyga palankiai įvertinta užsienyje. Leidykla, gavusi nemažai užsakymų, pasiūlė parengti naują leidimą. Amerikos matematikų draugija norėjo versti ją į anglų kalbą. Tačiau J. Kubilius ketino ją išplėsti ir papildyti, todėl pasiūlė palaukti naujojo leidimo. Tik kada jį parengti? 1961 metais gavęs tris mėnesius kūrybinių atostogų, sėdo prie knygos.

Antrasis J. Kubiliaus monografijos „Tikimybiniai skaičių teorijos metodai“ leidimas rusų kalba išėjo 1962 metais, o 1964-aisiais – anglų kalba. Tai pirmoji naujos matematikos krypties – tikimybės skaičių teorijos – monografija ir pirmoji Lietuvos matematiko knyga, pripažinta tarptautinės matematikų bendruomenės. Ji užsienyje buvo išleista net šešis kartus.

Naujosios matematikos krypties tyrimams reikėjo daugiau jėgų. 1960 metais Fizikos ir matematikos fakultete nutarta įsteigti Tikimybių teorijos ir skaičių teorijos katedrą. J. Kubilius tapo pirmuoju jos vedėju. 1961 metais pirmąją mokslų kandidato disertaciją iš tikimybės skaičių teorijos apgynė R. Uždavinyš. Tai jis galėjo padaryti gerokai anksčiau, tačiau buvo itin kruopštus, net pedantiškas. Kolegos geraširdiškai juokaudavo – jei įrašydamas formules tašką virš „i“ padės kiek į šalį – iš naujo perrašys visą puslapį.

Augant jaunoms mokslo jėgoms, vis opesnis darėsi mokslinės spaudos klausimas. Lietuvos mokslininkų, ypač jaunųjų, galimybės skelbti savo rezultatus buvo menkos ne tik dėl ideologinių ar biurokratinių suvaržymų. Nė viena Lie-

Svarbi 1961-ųjų diena – disertaciją gina pirmasis J. Kubiliaus aspirantas R. Uždavins. Jis pats, dailiai surašęs savo rezultatus ant lentos, liko už kadro. Šalia J. Kubiliaus maskviečiai matematikai: V. Zolotariovas ir J. Prochorovas. Toliau – P. Slavėnas ir V. Kybartas. R. Uždavinio disertacija – antroji Vilniuje apginta matematiko disertacija pokario metais. Pirmąją apgynė V. Paulauskas, mokslinį darbą pradėjęs dar prieškaryje.

tuvos aukštoji mokykla neturėjo savo spaustuvės. Tiesa, Vilniaus universitetas turėjo progą įgyti spaustuve. 1948 metais universitetui skirtos spaustuvės mašinos stovėjo vagonuose geležinkelio stotyje. Tačiau universiteto valdžia spaustuvės atsisakė. Galbūt bijota, kad pokario rezistencinio sąjūdžio sąlygomis ji įtrauks universiteto žmones į pavojingą veiklą. Spaustuvė buvo atiduota Lvovo universitetui ir ten sėkmingai veikė.

Tiesa, Lietuvos aukštosios mokyklos leido mokslo darbų rinkinius, tačiau 1959 metais TSRS aukštojo mokslo ministro įsakymu jų leidimas gerokai sumažintas. Reikalauta leisti tik nenuostolingus leidinius. Tačiau mažatiražė ir daug parengiamojo darbo reikalaujanti mokslinė spauda neišvengiamai nuostolinga! O mokslinių žurnalų reikėjo. Taip pat ir matematikams. Visi reikšmingesnių to meto klausimų sprendimai prasidėdavo nuo žingsnių į įvairių partinių susirinkimų tribūnas, nuo kovos dėl reikalingos nutarimo eilutės. J. Kubilius, kalbėdamas LKP XII suvažiavime, palietė ir mokslinių žurnalų spausdinimą. Būdamas nutarimų redakcinės komisijos nariu pasiekė, kad į nutarimą būtų įtraukta atitinkama skiltis. Ja jau buvo galima remtis ieškant galimybių įgyvendinti sumanymą. Tačiau įvairių kliudymų netrūko. Pasitarime šiuo klausimu Finansų ministerijos atstovė įrodinėjo, kad mokslinių žurnalų leisti neįmanoma, nes tam prieštarauja visos egzistuojančios instrukcijos. Gerokai įpykęs rektorius replikavo, kad valdininkų pareiga ne įrodinėti, jog negalima, bet padėti rasti išeitį. Ir savo pasiekė. Nuo 1961 metų pradėti leisti moksliniai žurnalai „Lietuvos matematikos rinkinys“ ir „Lietuvos fizikos rinkinys“.

„Lietuvos matematikos rinkinys“ suvaidino svarbų vaidmenį kuriant Lietuvos matematines mokyklas. Žurnalas greitai sustiprėjo, 1968 metais tapo prenumeruojamas visoje Tarybų Sąjungoje. Nuo 1973 metų pradėtas versti į anglų kalbą ir platinti užsienyje atspindėjo būdingiausias Lietuvos matematikų tyrimo kryptis.

1962 metais buvo surengta trečioji Lietuvos matematikų konferencija. Jau seniau norėta suburti matematikus į draugiją. Bet tai nebuvo paprasta – viskam reikėjo Maskvos leidimo. Lietuvos valdžia bijojo bet kokio savarankiškesnio judesio – ar nebus išvelgtas nacionalizmas, separatizmas ar dar kas nors. Tarybų Sąjungoje veikė tik Maskvos matematikų draugija, įkurta dar 1874 metais, ir 1959 metais organizuota Leningrado matematikų draugija. Tačiau pavyko įveikti biurokratinės kliūtis, buvo parašyti draugijos įstatai ir draugija įkurta. 1963-aisiais joje buvo 63 nariai, pirmininku išrinktas J. Kubilius, pavaduotojais – Z. Žemaitis ir P. Katilius.

Rektoriaus pareigų našta, rodos, nė kiek nesumažino J. Kubiliaus mokslo organizavimo ir populiarinimo užmojų. Dar 1955 metais organizavo matematikų seminarą, kuriam pats vadovavo, dažnai rengdavo pranešimus.

Seminaras pradėjo veikti 1955 metų lapkričio 1 dieną ir gyvavo daugiau kaip 40 metų. Buvo vadinamas įvairiai – Lietuvos matematikų draugijos seminaru, pirmadienio seminaru arba tiesiog Kubiliaus seminaru. Jis tapo svarbiu matematikų bendravimo, mokslinių tyrimų koordinavimo ir vertinimo renginiu. Siekta neužsidaryti ankštame specialiųjų temų pasaulyje, studijuotos naujos matematikos knygos, straipsniai... Tik pastaraisiais metais seminaras vyksta retai – atsirado specialieji, siauresnės tematikos seminarai, be to, pasikeitė ir mokslinės informacijos skleidimo galimybės.

Būta jaunystės, entuziazmo, galbūt... tikėjimo bendresne matematikos mokslo reikšme, noro pasiekti, kad į ją būtų žvel-

giama kaip į būtinąsios dvasinės kultūros dalį, ne vien tik kaip į būtiną instrumentą. Kokie kiti motyvai galėjo paskatinti atidėjus savo mokslo darbus, reikalus ir pareigas vykti skaityti paskaitų apie matematiką? Kone kas mėnesį ir dažniau. Visur ir visokiausiems klausytojams: mokiniams, mokytojams, darbininkams, vykdomųjų komitetų sekretoriams, dailės instituto studentams, žurnalistams, rašytojams...

Visada rūpėjo naujovės. Elektroninės skaičiavimo mašinos, kibernetika vis populiarejo. Susirūpinta šios krypties tyrimus plėtoti ir Lietuvoje. 1962 metais LTSR Ministrų tarybos Valstybinis mokslinių darbų koordinavimo komitetas sudarė atskirą mokslinę tarybą problemai „Kibernetika ir skaičiavimo technika“ koordinuoti. Jos pirmininku paskirtas J. Kubilius. Taryba rūpinosi matematinės kibernetikos, matematinės ekonomikos, matematinės lingvistikos, neurokibernetikos, skaičiavimo įrenginių kūrimo plėtra. 1963 metais gauta pirmoji skaičiavimo mašina „Minsk-14“. Masyvus, nerangus informacinių technologijų epochos pranašas Lietuvoje.

Už Atlanto: darbas, išpūdžiai ir aistros

Kvietimų apsilankyti užsienio universitetuose netrūko. Tačiau svarbiau už kvietimą buvo Maskvos leidimas. O juos lengviau gaudavo mokantys prisigretinti.

1960 metais J. Kubilių pakvietė į pasaulinį matematikų kongresą Stokholme. Deja... 1964 metais Krokuvos universitetas šventė 600 metų sukaktį, tačiau J. Kubiliaus, nors ir oficialiai kviesto, Maskva į delegaciją neįtraukė. Užtat į Kro-

kuvą vyko net Tbilisio universiteto atstovas. Mokslinės išvykos į užsienį galimybė atsirado tik apie 1964 metus. Lietuvos mokslininkų išvykų dokumentus tvarkė V. Vyšniauskaitė. Jai padedant, J. Kubilių įtraukė į mokslininkų, vykstančių į JAV pagal pasikeitimo programą, sąrašą. Tačiau tuomet pasiruošti tokiai išvykai – tai ne bilietą nusipirkti. Pirmiausia pretendentas jau privalėjo su grupe tarybinių žmonių būti apsilankęs kapitalistinėje šalyje. Todėl prieš vykstant į JAV J. Kubilius dalyvavo Vienos universiteto Alma Mater Rudolphina, įsteigto prieš 600 metų Austrijos didžiojo kunigaikščio Rudolfo, jubiliejaus renginiuose. Iš Maskvos į Vieną vyko nemaža rektorių ir prorektorių delegacija. Aišku, prieš tai teko perskaityti „paklodes“ instrukcijų ir išklaudyti nemažai nurodymų.

Po pusantros paros kelionės delegacija į Vieną atvyko 1964 metų gegužės 10 dienos rytą. Ir iškart tarsi ištirpo universiteto jubiliejų švenčiančios Austrijos sostinės šurmulyje ir spalvose. Iškilmės jau buvo prasidėjusios. Vos suspėjo į šventinę eiseną nuo universiteto rūmų į Šv. Stepono katedrą. Visi kviestieji svečiai eisenoje turėjo savo vietas. Priekyje ėjo juodomis togomis apsisiautę heroldai ir pūtė trimitus. Plaikstėsi universiteto vėliava – raudoname fone baltas debesis, o iš jo – ištiesta ranka, laikanti knygą. Pirmosiose gretose ėjo seniausių Europos universitetų – Bolonijos, Paryžiaus, Parmos, Oksfordo, Kembridžo atstovai iškilmių drabužiais. Ir kiti svečiai buvo apsisiautę togomis, pasipuošę universitetų garbės ženklais. Eisenai pasiekus katedrą, prabilo vargonai. Prieš didįjį altorių susėdo aukštieji dvasiškiei. Prasidėjo iškilmės. Įspūdžiai buvo nepamirštami. Tarybinių švenčių stilistika (prezidiumas, tribūna, kalbos, geros išgertuvės) dabar atrodo dar skurdesnės.

Vienoje patirtus įspūdžius Vilniaus universiteto rektorius prisimins po 15 metų, kai bus rengiamasi paminėti 400-ąjį universiteto jubiliejų. Ir Vilniaus gatvės išvys margą studentų eiseną, ir po Šv. Jonų bažnyčios skliautais aidės choro balsai, vargonai, nors dar ir ne tie didieji, senieji...

O pasirengimas išvykai į JAV prasidėjo popierių rašymu. Anketos, autobiografijos, pažymos – visų popierių reikėjo po kelis, kai kurių – net po 5 egzempliorius. Visi dokumentai turėjo būti surašyti ranka, reikalauta pridėti net 15 fotografijų. Išsiuntus popierius, teko laukti dar metus. Tik 1965 metų rugpjūčio mėnesį iš JAV buvo gautas atsakymas, kad J. Kubilių priimsią Kalifornijos universitetas Berklyje ir Čikagos universitetas. Kelionė priartėjo. Ja visi labai domėjosi, juk tai buvo viena pirmųjų Lietuvos mokslininkų išvykų už Atlanto (iš Vilniaus universiteto į JAV prieš kelerius metus buvo išvykę du chemikai).

Išskrido spalio septintąją. Lėktuvas leidosi Amsterdame, Briuselyje. Kai pakilęs iš Briuselio aerouosto, perskridęs baltą lyg debesis Grenlandiją, Atlanto vandenyną, ilgai skridęs išilgai rytinės Amerikos žemyno pakrantės, naktį žėrėjusios it milžiniška šviesų girlianda, nusileido Niujorko aerouoste, J. Kubilių sutiko keletas žmonių: L. Vladimirovas, R. Žiugžda, A. Šalčius... L. Vladimirovas tuomet dirbo Jungtinių Tautų bibliotekos direktoriumi, R. Žiugžda – „Moscow News“ korespondentu Niujorke. Jis buvo visuomenei žinomas kaip „aktyvistas“, tarybinės santvarkos propaguotojas, tačiau pats turėjęs nemalonumų dėl biografijos, užtat pilnas visokių baimių.

Buvo savaitgalis, įstaigos nedirbo. Tad gera proga pasižvalgyti po Niujorką – miestą milžiną, Laisvės statulos, ver-

slo ir meno miestą. Į Čikagą per Vašingtoną J. Kubilius nuvyko tik spalio 13 dieną. Buvo susitarta, kad čia jį sutiks matematikas P. Billingsley, kurį bus galima atpažinti iš rankose laikomo matematinio žurnalo. J. Kubilių apgyvendino viešbutyje ant Mičigano ežero kranto. Iki universiteto buvo netoli – eidavo pėsčias, vis pasirinkdamas kitą maršrutą. Tik visi jie buvo panašūs, amerikietiška architektūra vieno-
da, tai ne Vilniaus gatvelių *imbroglio*.

Čikagos universitetas garsėjo savo moksliniais tyrimais. Jame dirbo pirmasis JAV Nobelio premijos laureatas fizikas A. A. Michelsonas, fizikas E. Fermi, Čikagos universiteto stadione buvo įrengtas pirmasis pasaulyje atominis reaktorius. Universitete buvo du matematikos skyriai – Matematikos ir Statistikos departamentai. Į Matematikos departamentą dažnai užsukdavo A. Zygmundas, buvęs lenkiškojo Vilniaus universiteto profesorius, 1940 metais per Švediją išvykęs į Vakarų ir iki pensijos dirbęs Čikagos universitete. Tai jo bibliotekos knygų J. Kubilius buvo nusipirkęs Vilniaus antikvariate. Dabar du skirtingų kartų ir likimų vilniečiai dažnai susitikę pasikalbėdavo. A. Zygmundas papasakojo apie talentingo Vilniaus universiteto matematiko Józefo Marcinkiewiczaus (1910–1940) likimą. Kilęs iš Baltstogės studijavo matematiką Vilniaus universitete, nuo 1936 metų jame dirbo. 1939 metų pavasarį gavęs stipendiją išvyko į Paryžių, tačiau, kilus karui, grįžo į Vilnių nusprendęs stoti į lenkų kariuomenę. Kartu su kitais lenkų karininkais, patekusiais į rusų nelaisvę, buvo sušaudytas Chatynėje. Apie šią tragediją buvo tylima ne tik Tarybų Sąjungoje, bet ir Lenkijoje.

Netoli J. Kubiliui paskirto kabineto Statistikos departamente buvo dar vieno lietuvio – Arūno Liulevičiaus – darbo kambarys. Jis tuomet dirbo departamente asistentu, domėjo-

si topologija. Užsimezgė pažintis. A. Liulevičius gyveno netoli universiteto, pasikvietė į svečius. Jo žmona Aušrelė dirbo šeštadieninėje lietuvių mokykloje, abu dalyvavo lietuviškoje veikloje.

Prasidėjo darbas. Tačiau ne vien tik darbas rūpėjo. Čikagoje gyveno tiek daug pažįstamų žmonių – iš ano, prieškarinio, laiko! Rūpėjo su jais susitikti. Daugelis Lietuvoje buvo įdavę giminaičių, pažįstamų adresus, prašė aplankyti. Pirmiausia susisiektė su savo pusbroliais – Petru ir Jonu Kubiliais. Paprasčiausiai paskambino telefonu, radęs numerį telefonų knygoje. Jiems tai buvo didelis netikėtumas. Apie J. Kubiliaus atvykimą parašė tik kairiųjų laikraštis „Vilnis“, kurį mažai kas teskaitė. Ryšių ir pažinčių mezgėsi vis daugiau. Išeiviai lietuviai įvairiai žvelgė į atvykėlį iš Lietuvos, tačiau visus graužė nostalgijos slogutis.

Lapkričio pradžioje J. Kubilių pakvietė susitikti su grupe vyresniosios kartos inteligentų. Iš pradžių paklausė – ar nebijąs? J. Kubilius atsakė nesuprantąs, ko turėtų laisvoje šalyje bijoti? Susitikimas įvyko lapkričio 13 dieną pas J. Kreivėną. Dalyvavo dailininkas J. Pautienis, kompozitorius V. Jokūbėnas, architektas J. Mulokas, teisininkas ir istorikas J. Dainauskas, E. Šulaitis su žmona, vertėjas ir diplomatas P. Gaučys, verslininkas A. Baliūnas. Kalbėta daugiausia apie kultūrinius reikalus. Po kelių dienų spaudos puslapiuose pasirodė pranešimas apie susitikimą ir kilo polemikos audra. Pikti straipsniai koneveikė išdrįsusius bendrauti su atvykėliu iš Lietuvos. Kelis mėnesius vis dar rodėsi J. Kubiliaus vizitą ir bendravimo su Lietuva klausimus aptariančios publikacijos, dažnai užgaulios ir žemo lygio. Vėliau sužinota, kad JAV valstybės departamentui net buvo parašytas skundas dėl „priešvalstybi-

nės“ J. Kubiliaus veiklos. Taigi tie, kurie klausė, ar J. Kubilius nebijęs, žinojo, kas gali nutikti!

Pasiskaite šių straipsnių žmonės bent jau sužinojo, kur J. Kubilių galima rasti. Norinčiųjų susitikti ir pasikalbėti gerokai padaugėjo. Buvo žmonių, su kuriais bendrauta Raseinių gimnazijos laikais: K. Ambrozaitis, V. Vardys, broliai Žadeikiai, V. Valantinas ir M. Juodkaitė-Valantinienė. Į svečius pasikvietė buvusi lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja B. Saladžiūtė-Kviklienė, kurią paskutinį kartą J. Kubilius matė Fermose kartu su vyru besitraukiančią į Vakarus. B. Kviklys parodė savo didžiulius archyvus, papasakojo apie savo planus.

Be Čikagos, dar buvo numatyta aplankyti Kalifornijos Berklio universitetą. Čia užsimezgė svarbios mokslinės pažintys, dalyvauta 1965 12 27–1966 01 07 vykusiame penktajame Berklio tikimybių teorijos ir matematinės statistikos simpoziume. Berklio universitete J. Kubilių susirado slavistikos profesoriumi čia dirbęs Cz. Miłoszas. Buvo įdomu pasikalbėti su žmogumi, tiek daug žinančiu apie prieškarį Vilnių.

Pagaliau ir kelionė namo – per Vašingtoną ir Paryžių. Labai norėjosi pavierėti tame iš didžiosios prancūzų literatūros pažįstamame mieste. Tik laiko tebuvo viena para. Be to, įsiskaudėjo dantį ir patino skruostas. Todėl sugrįžus į Vilnių, kai kam atrodė, kad „Kubilius užsienyje pasitaisęs“.